

TUDOR VIANU, UN COMPARATIST ATRAS DE ANTICHITATE

Alexandra Ciocârlie*

În însemnările autobiografice din *Idei trăite* („Viața românească”, nr. 4, 1958), Tudor Vianu subliniază ponderea clasicismului antic în formația sa intelectuală: *Izvoarele mele se găseau toate în vechea cultură a țării, apoi în tradițiile umanismului clasic și modern* (p. 163). Într-o convorbire cu Ion Biberi, publicată de acesta în „Democrația” din 10 decembrie 1944 și ulterior în volumul *Lumea de mâine* din 1945, Vianu își mărturisește atracția timpurie pentru cultura clasică, factor esențial în constituirea personalității lui: *Mi-am cunoscut încă de la început o mare afinitate pentru clasicismul elen și mai cu seamă latin. Formația mea sufletească este esențial clasică. Bine îndrumat în domeniu de profesorul de latină de la Liceul „Gheorghe Lazăr” Hildebrand Frolo, el și-a păstrat interesul pentru lumea antică și în timpul facultății, deși socotea că la Universitatea din București clasicismul părea cam ostenit* (*Idei trăite*, p. 191). Cultul clasicismului i s-a accentuat în timpul pregătirii doctoratului în filosofie la Tübingen, când a urmat cursurile lui Constantin Ritter, unul dintre cei mai importanți exegeți ai dialogurilor platoniciene: *Germania îmi deschidea calea către vechea Grecie. La Tübingen, pe aleea platanilor, îmi recitam distihul dedicat de Hölderlin lui Sofocle* (*Fragmente autobiografice în Jurnal*, 1961, p. 313).

În studiile sale de tinerețe, Vianu cercetează evoluția concepțiilor antice despre artă pe care le urmărește în *Estetica antică* (1930), cu capitole consacrate lui Platon, Aristotel, Plotin și Augustin. În *Idealul clasic al omului* (1933), el caută să surprindă concepția antică a omului trăind în *îndoita conștiință a dependenței sale față de totalitatea forțelor naturale și spirituale ale lumii și a individualității sale puternice și mândre*. Dornic să afle ce valabilitate mai are în lumea modernă această noțiune formată între momentul afirmării tragediei grecești și triumful creștinismului, autorul își pune întrebarea dacă o eventuală restaurare a idealului clasic *al unității, al consecvenței și solidității intime a persoanei* ar putea contribui în vreun fel la rezolvarea crizei morale actuale. Libertatea omului i se pare realizabilă doar *sub condiția păstrării conștiinței de unitate și de consistență internă a persoanei, de vreme ce numai conștiința că fiecare din noi alcătuim un bloc moral rezistent, centrat asupra însușirii originale pe care natura a fixat-o în noi, poate să ne împrumute puterea de a îndrepta către furtuna timpurilor o figură liniștită și demnă*.

În anii '50, Vianu scrie câteva articole despre scriitori greci și latini. Două dintre acestea au valoare de popularizare și alcătuiesc o introducere sumară în viața

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

și opera autorilor antici în cauză. În *Scrisoare către un tânăr cititor despre „Odiseia” și Homer* (prefață la *Odiseea*, traducere în proză de E. Lovinescu, Editura Tineretului, 1955), comentatorul prezintă pe scurt subiectul epopeii, o *minunată poveste plină de viață și de varietate*. El explică interesul cititorilor din toate timpurile pentru narațiunea homerică prin analogia dintre aventurile eroului și încercările oricărei existențe omenești: *viața noastră, a tuturor, se regăsește aidoma în „Odiseia”*. După ce arată că cele două epopei oglindesc evenimente istorice reale, el pune în lumină distincția dintre *Iliada*, poem al vitejiei, și *Odiseea*, romanul de aventuri al lui Ulise, personaj complex, *reprezentantul unei trepte mai înalte în dezvoltarea morală a omului, după cum el aparține și unei faze mai înaintate din dezvoltarea societății omenești*. În *Lucrețiu și „Poemul naturii”* (prefață la *Poemul naturii*, traducere de Teodor Naum, Editura Științifică, 1965), Vianu sintetizează principiile doctrinei lui Epicur, așa cum apar ele în transpunerea lui Lucrețiu în *cel mai complet dintre sistemele materialiste ale Antichității*. Din nou, exegetul face un rezumat al poemului *menit să aducă limpezire contemporanilor, să-i învețe disprețul lucrurilor zadarnice, să liniștească delirul lor erotic, să-i vindece de frica zeilor și de spaimile morții, rădăcina cea mai adâncă a răului din lume*. Apoi, el trasează etapele receptării lui Lucrețiu de la prețuirea arătată de Cicero și Vergiliu la contestarea formulată de creștinul Lactanțiu, de la obiecțiile lui Voltaire până la evaluarea favorabilă făcută de materialistii secolului al XVIII-lea, dar și de Goethe sau de Hugo. În mai multe rânduri, Vianu își manifestă interesul pentru biografia și opera lui Ovidiu căruia îi consacră articolele *Ovidiu* („Gazeta literară”, 31 ianuarie 1957) și *Ecouri ovidiene* („Gazeta literară”, 26 septembrie 1957)¹. Potrivit comentatorului, existența poetului nu dovedește *acea tărie exemplară a caracterului, menită să lucreze ca o forță morală a lumii*, virtute care ar permite plasarea lui în tagma oamenilor de seamă. În firea acestui *poet de curte, amestecat în intrigile ei, suferind fără tărie năpasta se manifestă germenii corupției Imperiului, încât soarta lui Ovidiu ne poate mișca, dar nu ne inspiră admirație*. Fără a reprezenta o statuie, Ovidiu a fost însă un *om remarcabil*, ceea ce explică *interesul psihologic și social al cazului său, capabil să inspire pe un povestitor modern* atras de amurgul Romei. În privința creației ovidiene, Vianu insistă asupra felului în care el *a retoricat poezia scriind poeme-discursuri, dezvoltările unor teme cu variațiunile lor, cu enumerarea diferitelor aspecte, cu exemplificări mitologice*. Comentatorul leagă receptarea lui Ovidiu de concepția despre poezie din diferite epoci. În Evul Mediu numeroși autori s-au inspirat din opera ovidiană, de unde au preluat teme, motive, personaje, chiar frazeologia și locurile comune, spre a le adapta sau pastîșa. În perioada modernă care a eliminat caracterul retoric al poeziei, prestigiul lui Ovidiu a scăzut mult. Atenția s-a deplasat oricum dinspre *Metamorfoze* și *Faste* spre poemele de dragoste, partea *cea mai vie, cea mai bine conservată, cea mai valabilă a operei, cu notații fine și*

¹ Textul servește ca prefață la volumul lui Ovidiu Drâmba, *Ovidiu, poetul Romei și al Tomisului*, 1960, și este reluat în *Jurnal*, 1961, p. 211–216.

exacte asupra sentimentelor omenesti și detalii precise despre moravurile epocii. Cititorii mai noi par să fie atrași mai cu seamă de realismul psihologic și social ovidian. Evoluția receptării reliefează valoarea unei creații în stare să ofere generațiilor succesive centre diferite de interes: Un mare poet trăiește pentru posteritate în forme mereu schimbate și prin tot alte și alte aspecte ale operei lui. Căi noi de acces către producția poezilor se deschid fiecareia dintre epocile care încearcă să se apropie de ei.

În studiile sale de literatură comparată, Vianu abordează în mai multe rânduri problema raporturilor dintre literatura antică și cea modernă. El vorbește despre influențele literare în comunicarea *Renaștere și Antichitate*, prezentată la al V-lea congres asupra Renașterii (Florența, 2–5 septembrie 1956). Publicat inițial în franceză în volumul *Il mondo antico nel Rinascimento*, Florența, 1958, p. 107–110, textul apare în revista „Scrisul bănățean”, nr. 7, 1959². Vianu consideră că studiul influențelor externe nu explică integral operele literare câtă vreme ele se dezvoltă în condiții istorice locale care își găsesc temperamentele artistice adecvate și se sprijină pe influențe de cultură selectate pentru scopurile urmărite de scriitori. Astfel, Renașterea nu poate fi înțeleasă doar prin înrăurirea culturii antice: ea oferă soluții timpului său cu ajutorul Antichității folosind precedentele într-o structură nouă. Influențele sunt forțe active ale unui anumit moment istoric. Evul Mediu a avut cunoștințe antice limitate și difuze și a preluat din tematica și materialul figurativ al autorilor vechi, pe când Renașterea a extins această cunoaștere și a reînviat în parte spiritul antic.

Oricum, nu se poate vorbi de o influență globală a Antichității asupra diferitelor perioade din literaturile moderne: acestea au absorbit elemente ale culturii clasice în funcție de interesele proprii ale epocii care găsea în lumea veche un *aliat ideologic*. Vianu observă că imaginea Antichității s-a modificat în timp, scriitorii alegându-și mereu alte momente din trecut spre a le așeza la baza concepției lor existențiale. La Winckelmann, Lessing, Schiller sau Goethe prevalează reprezentarea Greciei senine, lipsită de contradicții, pătrunsă de sentimentul unității cu natura și cu sine, corespunzând cel mult lumii homerice. Revoluția Franceză optează pentru epoca civismului roman; Romantismul descoperă Grecia arhaică prehomerice; Nietzsche este interesat de fenomenul dionisiac. Constatând că majoritatea cercetătorilor au aprofundat mai cu seamă transmisiunea literară, adică acțiunea unei opere asupra alteia, comparatistul român crede că problema conexiunilor trebuie examinată și din unghiul receptării spre a clarifica selecția operată în vederea stabilirii unor alianțe ideologice. El pledează pentru studiul influențelor ca *evenimente ale lumii moderne adânc întrețesute cu dezvoltarea ei*, cu năzuințele și curente de opinie ale epocii, pentru lămurirea împrejurărilor în care deschiderea spre unul sau altul dintre aspectele culturii vechi fructifică tendințe actuale. Vianu citează mai multe exemple de astfel de asocieri: cezarismul lui Dante constituie o manifestare a ghibelinismului; preferința lui Petrarca pentru Scipio corespunde civismului său

² Textul este reluat în volumul *Studii de literatură universală și comparată*, ed. I, 1960, p. 239–241 și ed. a II-a, 1963, p. 37–38.

republican; platonismul lui Marsilio Ficino reprezintă o față a luptei antiscolastice; imaginea Greciei senine la Goethe transpune ceva din oboseala secolului al XVIII-lea confruntat cu multiplele contradicții din societatea absolutistă contemporană; interesul lui Nietzsche pentru Grecia orgiastică răspunde antiintelectualismului burghez. În concluzia autorului, investigația privitoare la transmisiunea culturii antice trebuie să fie completată de examinarea receptării ei: identificarea izvoarelor și alăturarea textelor vechi și noi se cer întregite cu *înțelegerea influențelor în spiritul istoriei, ca forță a prezentului*.

Problema interferențelor dintre literatura antică și cea renașcentistă este pusă și în studiul *Antichitatea și literaturile moderne. Renașterea* apărut în „Revista de filologie romanică și germanică”, nr. 1, 1957³. De la început, Vianu respinge principalele neajunsuri ale cercetărilor comparatiste tradiționale: prezentarea operelor literare drept *simplă țesătură de influențe străine*, precum și înfățișarea lor numai ca rod *al acțiunii intelectuale a unui model străin și nu al împrejurărilor concrete de viață în care acea operă a apărut și a găsit audiență*. Nesatisfăcut de procedeul mecanic al suprapunerii de texte, profesorul de la Universitatea din București înțelege comparatismul drept tentativă de a explica acțiunea izvoarelor și de a elucida felul cum operează influențele literare *numai acolo unde natura terenului social le asimilează și le face rodnice*. Pornind de la aceste principii și interesat de felul cum *chipul unei opere se schimbă odată cu felul înrâuririi absorbite de ea*, Vianu caută să demonstreze rolul ideilor și atitudinilor literare antice în geneza operelor moderne.

Autorul fixează principalele repere ale transmisiunii culturii antice în Europa medievală unde, în pofida neîncrederii generale a creștinilor față de lumea păgână, latina e întrebuințată ca limbă a creației culte și persistă cunoașterea, chiar limitată, lacunară, a culturii antice: anumiți autori greci și latini sunt socotiți în acord cu noua sensibilitate, unele teme, motive și procedee stilistice clasice sunt preluate în creația poetică a timpului. Ceea ce dispare însă e concepția de viață a lumii vechi, căci rămășițele culturii antice au *characterul unui mozaic*, reprezentând doar *cadre exterioare în care caută să se adapteze noul conținut*. Abia Renașterea, printr-o adevărată revoluție culturală, încearcă să recâștige întregul cuprins al culturii clasice și să reînvie *sufletul lumii vechi* folosindu-l ca pe o *forță a lumii actuale*.

După ce a semnalat prezența elementelor clasice în Evul Mediu, Vianu se oprește asupra unor *momente antice* însemnate din Renașterea italiană. El subliniază poziția intermediară a lui Dante, poet medieval și totodată renașcentist. Unele particularități ale *Divinei comedii* aparțin culturii medievale: reprezentarea universului după principiile astronomiei ptolemaice, valorile morale împrumutate eticii teologice sau metoda literară a alegorismului. În același timp, poemul anunță Renașterea prin alte trăsături, cum ar fi observația adâncă a sufletului omenesc, sentimentul viu al naturii sau utilizarea limbii naționale. De factură renașcentistă

³ Textul este reluat sub titlul *Antichitatea și Renașterea* în volumul *Studii de literatură universală și comparată*, ed. I, 1960, p. 7–52 și ed. a II-a, 1963, p. 7–35.

este și atracția pentru marea cultură antică. Alegerea lui Vergiliu drept călăuză, conștiința descendenței latine, ideea reînvierii Imperiului Roman ca stat autoritar sau cultul lui Cezar confirmă acest interes. O dualitate există și în opera lui Petrarca: în poemul alegoric *Triumfurile*, autorul stabilește o ierarhie a valorilor în acord cu etica creștină, în cântecele sale lirice el proslăvește, cu accente lumești, făptura concretă a Laurei. Potrivit lui Vianu, Petrarca e în măsură mai mare decât Dante un reprezentant al lumii noi a Renașterii. Aflat în permanent contact activ cu Antichitatea, el colecționează manuscrise vechi și scrie în latină opere de factură clasică, de pildă poemul epic *Africa* centrat pe figura lui Scipio. Admirator fervent al autorilor latini, mai ales al lui Cicero, el combate scolastica și alcătuiește disertații morale și retorice în spiritul platonismului. În secțiunea dedicată umaniștilor din secolele al XIV-lea și al XV-lea, Vianu pune în lumină alianța ideologică stabilită de aceștia cu Antichitatea și felul lor de a exploata cunoașterea culturii clasice în direcția progreselor moderne ale gândirii. Cercetătorul se oprește la trei elemente ale umanismului italian: afirmarea spiritului critic manifestat în strângerea manuscriselor clasice și stabilirea textelor; formarea noului concept al omului prin dezvoltarea unor trăsături ale antropologiei antice și proclamarea demnității făpturii umane; reluarea tradițiilor materialiste ale Antichității decisive pentru înțelegerea științifică a lumii. Astfel, deși interesul pentru cultura greco-latină e anterior acestei epoci, doar Renașterea valorifică plenar spiritul clasic.

Vianu examinează relația dintre literatura antică și cea modernă și în două prezentări ale unor importante lucrări scrise de comparatiști occidentali care discută concepte fundamentale ale esteticii antice, de pildă noțiunea de imitație. În capitoul *Începuturile realismului în Antichitate* din volumul *Studii de literatură universală și comparată*, ed. a II-a, 1963, p. 39–50, cercetătorul român discută cartea lui Erich Auerbach, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală* (1946). El expune pe larg teza filologului german care explică progresele realismului în literatură prin amestecul stilurilor: realismul s-a impus când stilul umil n-a mai fost aplicat exclusiv temelor populare, ci și celor grave și chiar tragice, fenomen produs sub influența textelor biblice la sfârșitul Antichității. Deși îi evidențiază originalitatea, comparatistul român are unele rezerve față de teoria prezentată. El îi reproșează lui Auerbach o anumită limitare a perspectivei odată ce neglijează faptul că istoria realismului s-a împletit mereu cu aceea a antirealismului. În fapt, argumentează Vianu, fiecare moment de progres al realismului a reprezentat o reacție la un moment antirealist: clasicismul secolului al XVII-lea a contracarat barochismul, iar romantismul și realismul au fost replici la academismul secolului al XIX-lea. O altă carență a expunerii din *Mimesis* ar fi că înfățișează evoluția realismului doar ca pe un aspect al istoriei literaturii, iar nu ca pe o manifestare a devenirii societății. În plus, Auerbach trece cu vederea genuri ofertante din perspectiva realismului, cum sunt comedia sau istoria antică. Dincolo de astfel de obiecții, Vianu reține numeroase observații bune ale comparatistului german în interpretarea textelor clasice. El apreciază astfel justețea analizei care pune în lumină, de pildă, ignorarea relației omului cu natura și societatea în scrierile antice,

gruparea elementelor descrierilor în prim-planul luminat cu neglijarea clarobscurului și a adâncimii, lipsa problematicii sociale sau caracterul moralist al literaturii. Semnalând aspecte meritorii sau contestabile ale lucrării, considerațiile lui Vianu pe marginea cărții lui Auerbach sugerează posibilitatea lărgirii discuției despre afirmarea realismului în Antichitate.

Problema complementară a antirealismului este tratată în studiul *Manierism și asianism* publicat în revista „Studii clasice”, nr. 5, 1963⁴. De data aceasta, Vianu pornește de la istoria antirealismului scrisă de Gustav René Hocke cu titlul *Manierismul în literatură* (1959). Lucrarea în cauză are în vedere nu doar curentul artistic manierist de la sfârșitul secolului al XVI-lea dintre Renaștere și baroc, ci și un tip artistic care revine de mai multe ori în istoria artei. Cercetătorul german identifică prima manifestare a manierismului în asianismul antic, acea formă a elocinței caracterizată de abundență, intensificarea emoției, efecte ritmic-muzicale sau stil bombastic. Potrivit acestei teorii, abandonarea normei imitației și mutarea creației pe terenul fanteziei a deschis drumul unui curent antirealist cu originea în vechiul asianism unde expresia artistică dobânda independența față de sfera realității. Hocke stabilește câteva perechi de concepte suprapunând noțiunile de *mimesis* și *phantasia* peste dualitatea dintre aticism și asianism, precum și peste cea dintre clasicism și manierism. Din punctul său de vedere, clasicismul ar fi arta dezvoltată din aticism și întemeiată pe *mimesis*, în timp ce manierismul ar fi arta pornită din asianism și fundată pe fantezie. Clasicismul și manierismul ar reprezenta direcții constante în arta europeană, tipuri estetice ale acesteia, iar nu doar concepte istorice legate de o anumită perioadă din dezvoltarea creației artistice și determinate de condiții sociale specifice. Prezintă poziția lui Hocke, Vianu ține să sublinieze că modificarea conceptului istoric al manierismului într-unul tipologic nu-i aparține acestuia, ci este prefigurată și în alte lucrări de estetică, istoria artei sau a literaturii, cum ar fi studiile Margaretei Hērner sau ale lui E. R. Curtius. Comparatistul român remarcă deschiderea lui Hocke, care se referă pe larg la literatura contemporană expresionistă, dadaistă sau suprarealistă în legătură cu manierismul, dar îi reproșează că nu-și pune problema explicației sociale a fenomenului studiat, ci se mulțumește doar să-l asocieze cu o anumită constantă a spiritului european, cu manifestarea unui *homo absconditus*. După Vianu, interesul pentru manierism al istoricilor de artă occidentali s-ar explica prin nevoia lor de a impune formele actuale ale decadenței artistice. El leagă tentativa unor cercetători de a atribui secolul al XVI-lea manierismului, iar nu Renașterii, de dorința lor de a legitima manierismul drept stil autonom. Respingând astfel de teorii, Vianu arată că manierismul modern, ca și asianismul antic, este resimțit de contemporani ca aspect al degenerării și corupției expresiei. Aidoma reacției aticiste la asianism, s-ar produce în țările socialiste o mișcare neoaticistă de apărare a simplității, clarității și proprietății expresiei prin întoarcerea la estetica mimesisului. Poziția lui Vianu

⁴ Textul este reluat în volumul *Studii de literatură universală și comparată*, ed. a II-a, 1963, p. 341–349.

este tributară viziunii oficiale a anilor '50, dar el are meritul de pune în circulație idei și lucrări fundamentale din cercetarea occidentală contemporană.

Preocupat de premisele antice ale unor curente moderne, Vianu urmărește și eventuala prezență în scrierile clasice a unor procedee sau teme literare specifice epocilor mai noi. Astfel, în *Fazele portretului moral*, studiu publicat în revista „Ethos”, nr. 1–2, 1945⁵, el arată că felul de a specula detalii mărunte semnificative din portretistica naturalistă a modernilor se află în opoziție cu caracterul anistoric al portretului clasic. Spre deosebire de personajele moderne, eroul antic reprezintă modelul unei virtuți, depozitarul unei idei eterne, iar portretizarea lui este o lecție servită de biograf contemporanilor: modelul eroic absolut este sustras devenirii și are legături cu supranaturalul mai degrabă decât cu împrejurările mișcătoare. Fără a descrie dezvoltarea caracterelor contemplate în afară de timp, odată ce firea eroului e desăvârșită de la început, portretistica antică consacră un monument unui personaj cu apariție statuară și astfel se deosebește substanțial de portretistica modernă. În alte privințe, există și elemente neașteptate de continuitate între literatura veche și cea nouă. În studiul *Din istoria unei teme poetice: lumea ca teatru*, publicat în volumul *Studii de literatură universală și comparată*, ed. I, 1960, p. 91–110⁶, Vianu examinează ilustrările antice ale comparației lumii cu teatrul cu largă difuziune în epoca barocă. Prezentă la cinicii Antisthene sau Bion din Boristhene, ca și la stoicii Ariston din Chios, Epictet sau Marc Aureliu, asocierea e un bun literar comun al școlilor filosofice din perioada de declin a Antichității. Într-o epocă de criză morală, înțelepții vechi recomandă indiferența actorului față de rolul încredințat sau resemnarea cu soarta care impune fiecărui om felul participării sale pe scena lumii. Expresie a melancoliei în care sfârșește Antichitatea, dar și a unei stări de spirit dezarmate de acceptare a ordinii instituite, comparația traduce credința că nimeni nu poate schimba rolul impus. O temă specifică literaturilor moderne are obârșii antice.

Comparatistul pune în lumină analogiile care se pot stabili între opere importante ale Antichității și lucrări mult posterioare. Semnificativ este mai cu seamă studiul *Patosul adevărului în „Oedip” și „Hamlet”*, publicat în „Viața românească”, nr. 6, 1954, p. 248–253⁷. Considerând că în tragedia elină întâmplările sunt determinate nu doar de destinul care acționează dinafară, dar și de alcătuirea lăuntrică a eroilor, îndeobște redusă la o pasiune dominantă, Vianu caută să descifreze caracterul unui personaj definitoriu, Oedip. Din punctul său de vedere, protagonistul lui Sofocle este caracterizat în primul rând de năzuința sa de a ști. Dezlegătorul enigmelor sfinxului, capabil să deslușească prin puterea inteligenței întrebările puse oamenilor de natura obscură, el întruchipează *omul teoretic* mistuit de setea de cunoaștere. Destinul îndârjit împotriva lui a creat o stare de fapt, o situație tragică, dar ceea ce

⁵ Textul este reluat în volumul *Figuri și forme literare*, 1946, p. 221–243.

⁶ V. și ed. a II-a, 1963, p. 131–136.

⁷ Textul este reluat în volumul *Literatură universală și literatură națională*, 1956 și în ediția a II-a din *Studii de literatură universală și comparată*, 1963, p. 91–98.

determină înaintarea acțiunii este nevoia de limpezime a personajului. În interpretarea lui Vianu, Oedip este reprezentativ pentru era democrației ateniene când au triumfat gândirea teoretică și dorința de adevăr. În chip semnificativ, peste veacuri, în perioada Renașterii când cele două fenomene s-au refăcut, apare Hamlet, alt personaj a cărui soartă e decisă de împrejurări externe, dar și de pornirea lui de a smulge măștile celor din jur pentru a elucida moartea tatălui său. Piesa lui Shakespeare este drama dezlegării unei crime susținute de aspirația spre adevăr a personajului central. La început ezitant și abulic, acesta acționează ca justițiar după un proces intelectual scrupulos, când pune la cale un experiment psihologic pentru a elimina orice îndoială asupra vinovăției lui Claudius. Dacă similitudinile dintre cele două momente istorice determină înrudirea personajelor, deosebiriile dintre ele produc și specificitatea căilor alese de protagoniști. În tragedia lui Sofocle legată de avântul teoretic al democrației ateniene, Oedip montează o instrucție acuzatorie spre a aduna minuțios toate probele în stare să dezvăluie identitatea ucigașului lui Laios. În drama lui Shakespeare, marcată de progresele inteligenței în Renaștere, Hamlet pune în mișcare o instrucție inchizitorie pentru a-l aduce pe vinovat la mărturisire. De fiecare dată se manifestă pasiunea omului teoretic de a cunoaște realitatea obiectivă și necesitatea etică de a sancționa crima, dar metodele sunt influențate de spiritul epocii. Hamlet recurge la căile exacte ale cercetării științifice, puse în practică de pildă de Francis Bacon, savantul convins că experimentul este cea mai bună metodă de a stabili raporturile cauzale între fenomene. Amândoi eroii caută adevărul pe care încearcă să-l stabilească prin mijloacele timpului lor. Potrivit lui Vianu, caracterele stăpânite de patosul cunoașterii s-ar ivi în epocile în care progresează inteligența teoretică. Dimpotrivă, când lumea veche se apără de realitățile în curs de afirmare, s-ar manifesta și firile timorate care întrețin minciuna sau se înfășoară în vălurile fanteziei. Personajele lui Ibsen ar fi reprezentative în acest sens: dr. Stockman, Peer Gynt sau Hjalmar Ekdal glorifică minciuna și se lasă dominați de fantezia înșelătoare. Așadar, eroii inspirați de patosul adevărului ar fi *exemplari pentru toate societățile sănătoase*.

Interesat de prezența elementelor clasice în literaturile moderne, Vianu face referiri la Antichitate în scrieri consacrate unor autori români⁸. O prezentare de ansamblu a interferențelor dintre literaturile clasice și cea română apare în studiul *Receptarea Antichității în literatura română*, publicat în revista „Iașul literar”, nr. 12, 1959⁹, text ce reia o comunicare ținută la conferința despre Renaștere în Europa Centrală și de Est (Wittenberg, 3–8 iunie 1959)¹⁰. Vianu pleacă de la constatarea că în spațiul românesc nu a existat o continuitate a culturii clasice, pe când în Europa

⁸ De pildă, în volumul *Arghezi, poet al Omului („Cântare Omului” în cadrul literaturii comparate)*, 1964, Vianu plasează într-o serie largă acest poem consacrat evocării progreselor omenirii din cele mai vechi timpuri până în prezent. Înainte de a trece la analiza propriu-zisă, autorul schițează evoluția temei dezvoltării umanității, prilej de a trece în revistă cele mai importante sociogonii antice alcătuite de Hesiod, Eschil, Protagoras, Democrit, Lucrețiu, Vergiliu, Ovidiu.

⁹ Textul este reluat în ediția a II-a din *Studii de literatură universală și comparată*, 1963, p. 559–563.

¹⁰ Intervenția a apărut în germană în volumul I din actele conferinței, Berlin, 1962, p. 328–334.

occidentală s-a dezvoltat o bogată literatură în latină și au fost preluate motive, idei și forme literare antice în scrierile în limbile vulgare. Aparținând cercului cultural slav și bizantin, prima cultură a românilor, cu un caracter precumpănit religios, nu a fost un mediu propice asimilării influențelor din filosofia și literatura greacă și latină.

Afirmat abia în secolul al XVII-lea, umanismul românesc a adus contactul cu izvoarele culturii clasice și revigorarea conștiinței descendenței latine. Deschiderea orizontului cultural al românilor s-a produs, crede Vianu, ca urmare a apropierii de lumea greacă prin sosirea emigranților în Țările Române după căderea Constantinopolului, ca și prin legăturile cu grecii culți din capitala Imperiului Otoman stabilite de pretendenții la tronul Moldovei și al Țării Românești. Un alt drum spre cultura clasică au aflat moldovenii formați în școlile înalte ale Poloniei, unde au ajuns să cunoască literatura latină cu atestări despre războaiele lui Traian în Dacia, precum și scrierile umaniștilor italieni Aeneas Sylvius Piccolomini sau Bonfinus care vorbesc despre originea latină a poporului român. Tot în secolul al XVII-lea apar în Moldova primele școli cu predare în limba latină organizate de congregații religioase. Prin mijlocire greacă sau poloneză, prin învățământ local sau, mai rar, prin contact direct cu școlile Apusului, ca în cazul lui Constantin Cantacuzino, care a studiat la Padova, începe în această perioadă să se formeze un anumit nivel de cultură clasică în Țările Române. Rezultatul deschiderii spre lumea antică se vede mai ales în dezvoltarea literaturii istorice: Miron Costin începe istoria moldovenilor cu cea a Romei, Dimitrie Cantemir așază evenimentele războiului troian la originea istoriei romano-moldo-vlahilor. Miron Costin compune *Poema polonă* după normele poetice clasice, Nicolae Costin face paradă de erudiție umanistică în scrierile sale și se referă mereu la autorii antici. *Floarea darurilor*, culegere de maxime și pilde din *Biblie*, din Părinții Bisericii și din autorii greci și latini, propagă înțelepciunea antică în popor.

Chiar dacă germenii receptării culturii clasice au existat din secolul al XVII-lea în Țările Române, ei nu au putut genera o literatură artistică sau o mișcare filosofică și științifică de amploarea celor din Renașterea apuseană. În opinia lui Vianu, motivația acestui fenomen ar sta în faptul că Renașterea s-a dezvoltat ca manifestare specifică a burgheziei. Aceasta s-a împotrivit feudalității, scolasticii, formelor universaliste de viață și cultură, dogmatismului religios și concepțiilor transcendentaliste, alegorismului și hieratismului, spre a susține gândirea liberă și spiritul critic, individualismul și formele naționale de viață, concepțiile imanentiste, realismul în artă. În Țările Române au lipsit condițiile care au favorizat înflorirea Renașterii în Apus, căci secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au fost aici epoci feudale puternice, burghezia nedevelopându-se încă. Drept urmare, fenomenul receptării Antichității în spațiul românesc în perioada respectivă nu a avut consecințele literare și filosofice produse în Europa apuseană. Nu a existat la noi o literatură umanistă alimentată din surse savante și de caracter livresc, nici n-a funcționat aici bariera existentă în Apus între creația cultă și cea populară. Lipsa unor scrieri de inspirație savantă este dublată de caracterul popular al întregii literaturi române moderne crescute organic din folclor. În concluzie, receptarea

Antichității în cultura română permite integrarea ei în context european, dar înregistrează și trăsăturile ei specifice.

Dincolo de astfel de sinteze, Vianu urmărește și influențele clasice particulare din anumite opere literare autohtone. Studiul *Imaginea Greciei antice în „Memento mori” de Eminescu*, publicat în ediția a II-a din volumul *Studii de literatură universală și comparată*, 1963, p. 579–588, examinează felul cum și-a închipuit poetul lumea elină. În această scriere de tinerețe despre dispariția succesivă a civilizațiilor de la epoca de piatră la cea napoleoniană, Eminescu se oprește asupra Greciei antice în mai multe secvențe evocând pe rând natura, mitologia și cultura elină. Pentru Vianu, interpretarea fenomenului grec din *Memento mori* se încadrează în faza schopenhaueriană a gândirii lui Eminescu. Poetul reține fondul pesimist-melancolic al creațiilor filosofice și artistice eline apărute după ce oamenii s-au desprins din comunitatea primordială cu natura idilică. Imaginea Greciei la Eminescu se înrudește cu a contemporanilor săi, crede comparatistul, ea fiind un ecou al crizei pesimiste din cultura vremii. În secolul al XVIII-lea prevala, mai ales în spațiul germanic la Goethe, Schiller sau Winckelmann, reprezentarea solară a Greciei senine, împăcată cu sine, de o simplitate și măreție liniștită. În schimb, în secolul al XIX-lea artiști romantici ca Hugo, cercetători ca Burckhardt sau gânditori ca Nietzsche închipuie Grecia ca pe o lume agonică și tragică de sfâșieri și contradicții. În această epocă, sunt reliefate mai ales concepțiile filosofice pesimiste drept ecou al unor experiențe de viață negative și modalitatea în care arta compensează prin viziunea armonioasă fondul întunecat de durere al sufletului elin. Tabloul Greciei antice din *Memento mori* confirmă astfel încadrarea lui Eminescu în climatul de idei și spiritul european general al vremii sale.

Aceeași preocupare de a evidenția felul cum apare Antichitatea greco-latină în scrierile românești este prezentă și în studiul *Mitul prometeic în literatura română* publicat în volumul colectiv *Studii de literatură universală*, 1956, p. 231–244¹¹. Vianu își exprimă de la început convingerea că toate epocile de înnoire și creație au văzut în figura lui Prometeu simbolul năzuințelor, revoltelor, suferințelor și luptelor lor. O examinare a surselor antice permite sesizarea modului cum s-a format imaginea eroului. Hesiod exprimă o atitudine negativă față de Prometeu din punctul de vedere al religiei jupiteriene: insistând asupra înșelătoriei de la Mecone și a furtului focului sancționat de Zeus prin trimiterea Pandorei cu fatala ei cutie, autorul poemului didactic *Munci și zile* îl face pe Prometeu răspunzător pentru suferințele omenirii și pentru sfârșitul vârstei de aur. În schimb, Eschil vede în titan pe binefăcătorul oamenilor, cel care le-a dăruit inteligența și le-a transmis meșteșugurile. Platon, în *Protagoras*, crede că el este doar creatorul civilizației materiale, cultura spirituală în forma morală și politică rămânând însă apanajul lui Zeus. În ceea ce-l privește, Lucian insistă asupra ipostazei de artizan a lui Prometeu care a plămădit din lut oamenii, însuflețiți ulterior de Minerva. După trecerea în revistă a scrierilor antice consacrate titanului, Vianu notează și câteva dintre cele mai importante

¹¹ Textul este reluat în volumul *Studii de literatură universală și comparată*, ediția I, 1960, p. 163–180 și ediția a II-a, 1963, p. 621–632.

reinterpretări moderne ale legendei. Traducând aspirația spre libertate și neatarnare din epoca rebelă *Sturm und Drang*, Goethe se axează pe conflictul născut între zei și Prometeu din pricină că acesta modelează oameni pe seama lui. După Revoluția Franceză, Byron reține mândria individualistă a celui care opune încercărilor vieții tăria sufletului său solitar. În 1820, Shelley recrează mitul prometeic îmbogățindu-l cu noi episoade, cum ar fi viziunea răstignirii lui Crist percepută de eroul înlănțuit ca prefigurare a încercărilor viitoare ale umanității înainte de eliberarea de constrângeri și atingerea armoniei.

Incursiunea în literatura universală precedă prezentarea ecourilor mitului prometeic în operele românești. După ce notează în trecut prezența titanului într-un basm mitologic al lui Odobescu, precum și în traducerea poemului lui Goethe realizată de Panait Cerna, Vianu insistă, în chip firesc, asupra lucrărilor originale pe această temă, poemul lui Alexandru Philippide și tragedia lui Victor Eftimiu. Analiza detaliată a celor două scrieri reține mai ales modul specific de tratare a motivului izgonirii lui Prometeu. Huiduit de mulțimea care n-a devenit mai fericită după ce a primit focul, eroul lui Philippide se lansează într-o nouă revoltă, îi blestemă pe zei și pe pământeni, apoi se aruncă în foc cu viziunea religiilor viitoare ca eșec repetat al dorului de libertate. Astfel, el se închide în orgoliu, durere și dezamăgire afirmându-și individualismul extrem. Într-o dramă cu vederi generale asupra progresului în istorie și având drept eroi ideile în acțiune, Eftimiu prezintă alungarea lui Prometeu ca punct de plecare al deciziei titanului de a se sacrifica din nou spre a determina regenerarea spirituală a umanității. Dincolo de soluțiile diferite date legendei centrate pe figura unui revoluționar dezabuzat, respectiv pe cea a unui erou mereu atașat umanității, dispus să se angajeze oricând în noi lupte pentru libertate, cele două opere sunt înrudite prin problematica lor, ecou al epocii în care au fost compuse. Arătând că în anii de după încheierea Primului Război Mondial se pune cu acuitate problema manifestării omului ca făuritor al propriului destin, iar conștiința prometeică se afirmă cu energie sporită, Vianu subliniază că scrierile lui Philippide și Eftimiu răspund unor chemări ale timpului prin *problematica revoluționară din cuprinsul lor*.

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758

ABSTRACT

Tudor Vianu's studies of world literature and comparative literature – some of which are synthetic, the others, analytic, some devoted to constructing an outline of the general evolution of literature, the others seeking a more in-depth approach to particular aspects of older or more recent literary texts – prove his constant interest in shedding light on the connections of the moderns with the ancients.

Keywords: Romanian literary criticism, comparatist approach, Greek and Latin literature, modern literature, intertextuality.